

תיאור תחבירי של "איך" בלשון המקרא

א

רגילים אנו לראות במלת השאלה **איך** (והיך¹) בלשון המקרא תואר פועל השואל על אופן הפעולה²; אלא שבעקבות הערעור שיצא על המונח המעורפל של "תואר פועל של אופן הפעולה"³, ובמקביל לבדיקת תחבירו של תואר הפועל השווה לו לכאורה בלשון חכמים (**כיצד**)⁴, נתבקש עיון חוזר בתחבירו של **איך** (והיך) גם בלשון המקרא. נוכל לקבוע כבר בראשית התיאור הזה, שהערעור על המונח היה מוצדק במקרהו של **איך** (והיך) המקראי: אין הוא תואר פועל של האופן כפשוטו כלל. מן הראוי לתאר אפוא, מה הוא.

במרבית המקרים **איך** (היך) מופיע בהקשר של דר־שית, בדברי אחד המשתתפים (בייחוד בספרי ההיסטוריוגרפיה שבמקרא). מעיקרו הוא משמש כמלת קריאה בעל כוח דיבורי⁵, כביטוי לפעולת הדיבור של קריאת הקינה (בלשון השירה לסוגיה)⁶ ושל קריאת התמיהה והספק (בספרי ההיסטוריוגרפיה והשירה כאחד), ובמיעוטם של מופעיו בלבד הוא משמש כמלת שאלה. מקומו בכל מקרה בראש המשפט. במקרים של **איך** כמלת קריאה לסוגיה אין אנו שומעים תשובה על הנאמר במשפט של **איך**, ואילו במקומות שבהם הוא מלת שאלה, נתקבלה תשובה על השאלה (חוץ ממקום אחד שבו **איך** פותח משפט של שלילה [שמ"ב א', יד]).

1. "איך" כקריאת הקינה

- א. **בשיר קינה:** "איך נפלו גבורים" (שמ"ב א', יט; כ"ה, כז)⁷.
 ב. **בנבואה:** "איך שבת נגש..." (יש' י"ד, ד).
 "איך נפלת משמים הילל בן־שחר" (יש' י"ד, יב).
 "איך שדדנו" (יר' ט', יח).
 "איך חתה הילילו" (יר' מ"ח, לט).
 "איך הפנה ערף מואב בוש" (יר' מ"ח, לט).
 "איך לא־עזבה עיר תהלתי (ק) קרית משושי" (יר' מ"ט, כה).
 "איך נגדע וישבֵר פטיש כל־הארץ" (יר' נ', כג).
 "איך היתה לשמה בבל בגוים" (יר' נ', כג; נ"א, מא).
 "איך נלכדה נושבת מימים..." (יח' כ"ו, יז).
 "איך ימיש לי..." (מיכה ב', ד).

1. ראה להלן.
2. כך רושמים ספרי הדקדוק והמילונים.
3. manner adverb; ראה לאחרונה ג' מור, תיאור הפועל של האיך בלשון הספרות של ימינו על־פי קורפוס סגור (עבודת דוקטור באוניברסיטת בר־אילן, תשמ"ח).
4. ראה על **כיצד** במקום אחר.
5. ובלשון המקרא עצמה נאמר כך: "ונשאו עליך קינה ואמרו לך איך אבדת נושבת מימים..." (יח' כ"ו, יז).
6. illocutionary force.
7. הצלע שלפני כן ("הצבי ישראל על־במותיך חלל") – משפט לעצמו הוא.

"איך נדמיתה" (עובדיה א', ה).
 "איך נחפשו עשו ובעו מצפניו" (עובדיה א', ו).
 "איך היתה לשמה..." (צפניה ב', טו).
 ג. בספרות החכמה: "איך היו לשמה כרגע" (תהי ע"ג, יט).
 "איך שנאתי מוסר ותוכחת נאץ לבי" (משי ה', יב).

2. "איך" (ו-"היך") כקריאת התמיהה והספק

(א) איך

הרקע לספק עולה מההקשר שבשיח, מהמשפט שלאחר המשפט של איך או מהמשפט שלפניו. כשהמשפט שלאחריו מבהיר את הספק שבשאלת איך, הוא משפט מצב (כשהוא פותח בוי"ו), או משפט הנמקה (כשאיך הוא פותח בוי"ו):

והנער איננו אתי" (ברי מ"ד, לד).	"כִּי־אֵיךְ אַעֲלֶה אֶל־אֲבִי
ושמע שאלו והרגני" (שמ"א ט"ז, ב).	"וַיֹּאמֶר שְׂמוּאֵל "אֵיךְ אֶלֶךְ
וכבודי לאחר לא־אתן" (ישי מ"ח, יא).	"לְמַעַנִי לְמַעַנִי אַעֲשֶׂה כִּי אֵיךְ יִקַּל
ראו דרך בגיא..." (ירי ב', כג).	"אֵיךְ תֹּאמְרִי לֹא נִטְמָאתִי...
אכן בגדה אשה מרעה..." (ירי ג', יט-כ).	"וְאִנֹּכִי אֹמְרֵתִי אֵיךְ אֲשִׁיתְךָ בְּבָנִים... (יט)
וה' צוהלה אלי־אשקלון ואל־חוף הים שם יעדה" (ירי מ"ז, ז).	"אֵיךְ תִּשְׁקָטִי
שדד מואב ועריה עלה..." (ירי מח, יד-טו).	"אֵיךְ תֹּאמְרוּ גְבוּרִים אֲנַחְנוּ...
נהפך עלי לבי יחד נכמרו נחומי" (הושע י"א, ח).	"אֵיךְ אֲתַנְךָ אֲפָרִים אֲמַגְנֶךָ יִשְׂרָאֵל אֵיךְ אֲתַנְךָ כַּאֲדָמָה אֲשִׁימְךָ כְּצַבָּאִים
על־אדמת נכר" (תהי קל"ז, ד).	"אֵיךְ נִשִּׁיר אֶת אֲתִישִׁיר ה'
יש בהקשר זה שמשפט השאלה פותח בצורת וַאֲיךְ — (ופעם אחת גם: וְהֵיךְ):	
ותשובתיכם נשאר־מעל" (איוב כ"א, לד).	"וַאֲיֵךְ תִּנְחַמוּנִי הַבֵּל
ואני מעתה לא־יעמד־בי כח ונשמה לא־נשארה־בי" (דני י', יז).	"...וַאֲמַרְהָ... [וְהֵיךְ יִוְכַל עַבְדֵי אֲדֹנָי זֶה לְדַבֵּר עִם־אֲדֹנָי זֶה

יש שהרקע לספק מתברר מהמשפטים שקדמו לאיך:
 "ויחר לדוד על אשר פרץ ה' פרץ בעזה... (ח) וירא דוד את־ה' ביום ההוא ויאמר איך יבוא אלי ארון ה'" (שמ"ב ו', ט). כלומר, נוכח האירועים הקודמים ספק הוא אם יוכל ארון ה' לבוא אל דויד. במקום המקביל בדה"א י"ג, יב: "היך...".

"אך־אֵלִים שֵׁרִי צַעַן חֲכָמֵי יַעֲצֵי פִרְעָה עֲצָה נִבְעָרָה אִיךְ תֵּאֱמָרוּ אֶל־פִּרְעָה בְּן־חֲכָמִים אֲנִי בֶן־מַלְכ־יִקְדָּם" (ישי י"ט, יא); על רקע אווילותם לא יוכלו יועצי פרעה להציע לו, שיכריז על עצמו כבן חכמים...

"...הֲנִי צוֹרֵפִים וּבַחֲנֻתִים כִּי־אִיךְ אַעֲשֶׂה מִפְּנֵי בַת־עַמִּי" (יר ט', ה); ספק הוא בידי הקב"ה, מה עליו לעשות עם העם, על־כן הוא צורך ובוחן אותם. בה' חסיתי איך תאמרו לגפשי נודי (ק') הרכם צפר" (תהי י"א, א); נוכח חסיון המשורר בה' גדול הספק אם יוכלו לומר לו... (=לא יוכלו לומר לו...)
"גַּם אִם־יִשְׁכְּבוּ שְׁנַיִם וְחָם לָהֶם וְלֹאֶחָד אִיךְ יָחַם" (קה' ד', יא).

(ב) ואיך

כשמשפט איך פותח בצורת ואיך, משתמע בואיך תמיהה נוכח סתירה בין הפעולות שבמשפטים (שלפני ואיך ושלאחריה); כשהמשפט הראשון פותח במלת תנאי (הן, הנה, אם⁸), ואיך פותח את הסיפא של קל־וחומר:

[...ויאמר] "אך הנה אשתך הוא ואיך אמרת אחתי הוא" (ברי כ"ו, ט).

[...ויאמרו אליו...] "הן כסף אשר מצאנו בפי אמתחתינו השיבנו אליך מארץ כנען ואיך נגנב מבית אדניך כסף או זהב" (ברי מ"ד, ח).

[ודבר... לאמור] "הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתים" (שמי ו', יב).

[ויאמר...] "הן אני ערל שפתים ואיך ישמע אלי פרעה" (שמי ו', יב).

[ויאמר (ק')] "...אולי בקרבי אתה יושב ואיך אכרת (ק') = לך ברית" (יהושע ט', ז).

[ויסף... לאמר...] "למה אכפה ארצה ואיך אשא פני אל־יואב אחיך" (שמי"ב ב', כב).

[כי אמרו] "הנה בהיות הילד חי דברנו אליו ולא־שמע בקולנו ואיך נאמר אליו מת הילד..." (שמי"ב י"ב, יח).

[...ויאמר] "הנה שני המלכים לא עמדו לפני ואיך נעמד אנחנו" (מל"ב י', ד).

[יט] ויאמר אליהם... [כג] "...ואתנה לך אלפים סוסים אִם־תוכל לתת לך רכבים עליהם"

(כד) "ואיך תשיב את בני פחת אחד עבדי אדני הקטנים ותבטח לך על־מצרים לרכב ולפרשים" (מל"ב י"ח, כד; ישי לו, ט).

[ואמר...] "הנה־כה מבטנו אשר־נסנו שם לעזרה..." ואיך נמלט אנחנו" (ישי כ', ה).

8. יש דמיון לכך גם במלות פתיחה אלו: "אולי" (יהושע ט', ז), "למה" (שמי"ב ב', כב), "כי" (ירי י"ב, ה).

"ואנכי נטעתך שרק כלה זרע אמת
 ואיך נהפכת לי סורי הגפן נכריה"
 (יר' ב', כא).

"כי את־רגלים רצתה וילאוך
 ובארץ שלום אתה בוטח
 [כן אמרתי לאמר] "כי פשעינו וחטאתינו
 עלינו ובם אנחנו נמקים
 ואיך תתחרה את־הסוסים.
 ואיך תעשה בגאון הירדן" (יר' י"ב, ה).

ואיך נחיה" (יחי לייג, ז).⁹

3. "איך" כמלת שאלה ישירה

איך משמשת במעט מקומות (5 במספר) כמלת שאלה ישירה (**א**) על מצבו (הפיסי או החברתי) של אחד המאוזכרים שבשיח, (**ב**) על האמצעי (המכשיר) שהפעולה הנוכרת בוצעה בו, או (**ג**) על תוכן פעולת הדיבור שהובעה בפועל המשמש גרעין למשפט הפותח באיך.

ואלו הם פרטי המיון הזה:

(א) ליד פעלים המביעים תהליכי נפש, **איך** שואל על מצבם של המאוזכרים בשאלה: [ויאמר דוד...] "איך ידעת כי־מת שאול ויהונתן בנו" (שמ"ב א', ה), והתשובה מלמדת שאיך הובן כשאלה על מצבו הפיסי של שאול: "ויאמר הנער המגיד לו נקרא נקריתי בהר הגלבע והנה שאול נשען על־חניתו" (שמ"ב א', ה), כלומר על־פי מצב גופו של שאול ידע הנער שמת שאול.

[ויאמר אליו דוד] "איך לא יראת לשלח ירך לשחת את־משיח ה'" (שמ"ב א', יד), השאלה מכוונת למצבו האישי, למעמדו החברתי, של הנער נוכח הגילוי שלפני כן: "בן־איש גר עמלקי אנכי". אין השואל מצפה לתשובה לשאלה־שבשלילה זו.

(ב) ליד פועל שאינו מופעלי התהליכים הנפשיים עשוי **איך** להתפרש כשאלה על האמצעי שהפעולה נעשתה בו (אף שגם כאן יש בו מהכוונה לשואל על מצבו של המאוזכר):

[הגדנא לנו] "איך כתבת את־כל־הדברים האלה מפיו" (יר' ל"ו, יז), והתשובה היא: [ויאמר להם ברוך] "מפיו יקרא אלי את כל־הדברים האלה ואני כתב על־הספר בדיו" (יר' ל"ו, יח), כשאנו שומעים בתשובה הן על מצבם הפיסי של המאוזכרים והן על האמצעי שהכתיבה נעשתה בו.

(ג) במקומות אלו ההקשר והתקבולת מלמדים שאיך בא בתעצים¹⁰ כמושא ליד פעלים המצריכים משפט תוכן:

"ויועץ המלך רחבעם את־הזקנים... לאמר איך אתם נועצים להשיב את־העם־הזה דבר" (מל"א י"ב, ו), ובהמשך נאמר: "ויועץ את־הילדים... ויאמר אליהם מה אתם נועצים ונשיב דבר את־העם הזה..." (מל"א י"ב, ט), כלומר **איך=מה** כמשלימים מושאיים של **נועץ**. ובדומה גם בדה"ב י', ו-ט. בכל המקרים האלה ניתנה תשובה על השאלה (וידברו אליו [...]) לאמר...).

"ויהי מורה אותם איך ייראו את־ה'" (מל"ב י"ז, כח), ואילו בניסוח הכוונה בציווי

9. קשה להלוט את הכתוב הזה: "כי אין זכרון לחכם עם הכסיל לעולם בשכבר הימים הכל נשכה ואיך ימות החכם עם־הכסיל" (קה' ב', טז), מאחר שאין נראית במבט ראשון סתירה בין המשפט שלפני ואיך ובין המשפט שלאחריו.

10. תעצים (substantization) — תחליף לשם עצם, כלומר צורת לשון שאינה נמנית מלכתחילה על שמות העצם מתנהגת במסיבות מסוימות כאילו הייתה היא שם עצם.

המלכותי נאמר: "הוליכו שמה אחד מהכהנים.. ויָרָם את־משפט אלהי הארץ" (מל"ב י"ז, כד); אף כאן איך פותח תוכן מושאי של הפועל הורה, במקביל לשם המושאי שלידו.

ב

במה נוכל להסביר את השוני בין שימושי איך (היך) כמלת קריאה לשימושו כמלת שאלה, ואת המעבר ביניהם? דומה שמושגים מתחום הלוגיקה המודאלית עשויים לסייע לנו בכך. בכל שימושו איך (היך) מציין בראש המשפט, שתוכן המשפט לא ייאמר כדרך של קביעת עובדה (כלומר הוא יהיה non-factive)¹¹, שהרי לא משפט הקריאה (של הקינה ושל התמיהה-הספק כאחד) ולא משפט השאלה אינם מוסרים עובדות כהווייתן. ההבדל שבין מלת הקריאה ובין מלת השאלה שבראש המשפט הוא ביחסו האישי של הדובר (הכותב) אל הדברים הנאמרים במשפט (כלומר אל משמעותו כהצגת דברים [meaning propositional]). מלת הקריאה היא ציין למודאליות, כלומר לדרך הערכתו של הדובר את מצב הדברים שהוצג במשפט, ואילו מלת השאלה אינה ציין למודאליות, היא ציין לפתיחותם של הדברים בלבד (כלומר היא מציינת, שאין הדברים הנמסרים עשויים לשאת ערך של אמת [non-assertive])¹², שהרי אין טוענים אותם, אלא שואלים עליהם. מכאן שאיך כמלת קריאה עשויה להיות בעלת משמעות מודאלית, כשהמודאליות יש שהיא רגשית (כמלת הקריאה של הצער, הקינה) ויש שהיא הכרתית (epistemic), כמלת הקריאה של התמיהה-הספק), ואילו איך כמלת שאלה אין בה משמעות מודאלית, אלא משמעות של בקשת מידע בלבד.

המעבר בין משמעויותיו של איך זו לזו מסתבר כמעבר בין פעולות דיבור שונות שיש ביניהן צד שווה (אין הן קביעות של עובדות). איך כמלת קריאה משמשת ביטוי לפעולת הדיבור של הבעת הצער, של הקינה, ואיך כמלת שאלה היא ביטוי לפעולת הדיבור של השאילה, של בקשת המידע. שלב מעבר ביניהן הוא איך הקריאה לפעולת הדיבור של התמיהה ושל הספק.

ג – נספח

לשם השלמה והשוואה נעמיד כאן גם את תיאורו התחבירי של איכה (איככה) בלשון המקרא.

1. איכה כמלת קריאה (בדומה לאיך):

של קינה, כגון: "איכה ישבה בדד העיר..." (איכה א', א).

של ספק, כגון: "איכה תאמרו חכמים אנחנו.. אכן הנה לשקר עשה עט שקר ספרים" (יר' ח', ח).

2. איכה כמלת שאלה:

איכה ו־איככה שואלים על דרך ביצוע הפעולה שהובעה בפועל, כגון: "איכה אשא לבדי טרחה ומשאכם וריבכם" (דבי א', יב), "איכה ידע־אל" (תהי ע"ג, יא); "איככה אוכל וראיתי..." (אסי ח', ו).

11. P. Kiparsky & C. Kiparsky, "Fact", in M. Bierwisch & K.E. Heidolph (eds.), בעקבות המינוח של *Progress in Linguistics*, Mouton 1970, pp. 143-173.

12. ראה לאחרונה. Monika Doherty, "Perhaps", *Folia Linguistica* 21/1 (1987), Mouton, pp. 45-65.

השאלה מכוונת לאמצעי, כגון: [וכי תאמר בלבבך] "איכה נדע את־הדבר אשר לא־דברו ה'" (דבי ח', כא) — על־פי אלו סימנים נדע?
 בא גם בתעצים: "ויאמר נערו אליו אהה אדני איכה נעשה" (מלי"ב ו', טו) — מה נעשה, כשאיכה, משמש כמושא לעשה.
 מצוי גם תיאום בין איכה ובין כן:
 [...]לאמר] "איכה יעבדו הגוים האלה את־אלהיהם ואעשה־כן גם־אני" (דבי י"ג, ל).
 3. יש גם איכה כמלת שאלה של המקום (השווה כה כתואר — פועל של המקום): "איכה תרעה איכה תרביץ בצהרים" (שה"ש א', ז); ובדומה לכך: "לכו וראו איכה הוא" (מלי"ב ו', יג).

הרב הראשי של רחובות, הרה"ג ר' שמחה קוק מברך את תלמידי הסמינר במסיבת סיום שנת הלימודים